

POKUŠAJI NEMAČKE DA VELIKI ŠTRAJK RUDARA »TREPČE« ISKORISTI ZA KONTROLU NAD RUDNIKOM

Poznat je i u našoj istoriografiji već obrađivan veliki štrajk rudara »Trepče« od 19. jula do 4. septembra 1939¹. godine. Ovde nemamo nameru da govorimo o samom štrajku, već o tome kako je Nemačka pokušala da ga iskoristi za uvođenje kontrole nad »Trepčom« i preuzimanje njene proizvodnje, koja je imala veliki značaj za nemačku ratnu industriju.

Nemačka je oduvek osćala nedostatak obojenih metala, naročito olova, bakra, cinka, aluminijuma, hroma i antimona. Njene potrebe u ovim metalima podmirivane su domaćom proizvodnjom samo sa 2 do 10 procenata. Ovaj nedostatak naročito se osetio posle uvođenja stalne vojne obaveze, 15. marta 1935, i u toku sprovođenja veoma ambicioznog programa naoružanja, koji je trebalo da u roku 5—6 godina osposobi Nemačku za vođenje agresivnog rata. Obojene metale morala je da na tržištima Južne i Severne Amerike i na londonskoj berzi plaća u devizama ili zlatu. Kako je veliki program naoružanja angažovao industrijske kapacitete, koji su prevedni na vojnu proizvodnju (Wehrwirtschaft), Nemačka je mogla da za izvoz odvoji malo proizvoda. To je uticalo na pojavu spoljnotrgovinskog deficita, pa samim tim i na nestašicu deviznih sredstava za plaćanje na zapadnim tržištima. Odliv deviznih i zlatnih rezervi iz trezora nemačke banke bio je toliki da su ostali skoro potpuno prazni.³

¹ Vid. Đukić, *Dva štrajka rudara Trepče*, Beograd 1954.

² Вид. Промисленост Германи в период войну 1939 — 1945, Москва 1956, 243.

Ukupno uzeto Nemačka je svoje potrebe za rudama metala pokrivala sopstvenom proizvodnjom do 32%, a ostalo je morala da uvozi. Браславски *Внешняя торговля капиталистических стран на первом этапе обмего кризиса капитализма*, Киев 1958, 163.

³ Nemačke devizne i zlatne rešerve opale su od 3.046 miliona RM 1932. godine na 241 milion 1934.

Беров Любен, *Към въпроса за външнотърговската ориентация на българския фашизъм, 1929 — 1944 г.*, Трудове на висшия икономически институт „Карл Маркс“, София, кн. I, 1954, 131.

Od uvođenja četvorogodišnjeg plana i intenzivne ratne privrede, počev od 1936. godine nemački devizni deficit iznosio je oko milijardu RM godišnje (Eichholtz Dietrich, *Geschichte der deutschen Kriegswirtschaft 1939 — 1945*, Band I, 1939 — 1941, Berlin, 1969, 16.)

Da bi došla do neophodnih obojenih metala, kao važne strateške sirovine, Nemačka je počela da izvozi naoružanje. Po pravilu, naoružanje je izuzimano iz postojećih redovnih klirinških obračuna, koje je Nemačka praktikovala u spoljnotrgovinskoj razmeni. Sklapani su specijalni aranžmani za prodaju oružja u zamenu za dopunsko liferovanje sirovina, pre svega obojenih metala, koje su za Nemačku imale istu vrednost kao i devize jer su mogle biti kupljene samo uz devizno plaćanje.⁴

Na drugoj strani, od 1935. godine međunarodni odnosi su postajali sve komplikovaniji i nesigurniji. Italijanska agresija protiv Etiopije krajem 1935. i početkom 1936. godine, a zatim nemačko sazivanje Lokarnskog garantnog pakta i remilitarizacija Rajnske oblasti, oživelu su zahteve za reviziju granica određenih Versajskim mirovnim ugovorima i povećali glad za naoružanje i država pobednica u prvom svetskom ratu, koje su težile očuvanju teritorijalnog statusa quo-a kao i država koje su smatrale da su oštećene mirovnim ugovorima pa su težile reviziji stanja.

I jugoslovenska vlada je usvojila program naoružanja. Pozitivni saldo koji je postojao u njenom klirinškom obračunu s Nemirovnim ugovorima i povećali glad za naoružanje i država pobedpa je upućivao jugoslovensku vladu da jedan deo naoružanja nabavlja u Nemačkoj⁵. Međutim, do anšlusa Austrije marta 1938. Jugoslavija nije u Nemačkoj izvršila veće narudžbine naoružanja. Prve narudžbine bile su ograničene na nabavku torpednih čamaca, prislusnih aparata i nekoliko desetina aviona⁶. Nemci su do 1938. godine pokušavali da u Jugoslaviju izvoze naoružanje za kopnene trupe, pre svega artiljeriju, ali bezuspešno pošto je Jugoslavija nabavljala artiljeriju uglavnom u Čehoslovačkoj, po ugovorima koji su bili sklopljeni 1935. i 1936. godine.⁸

⁴ Vid. Živko Avramovski, *Ekonomski i politički ciljevi nemačkog izvoza naoružanja u balkanske zemlje uoči drugog svetskog rata (1935 — 1939.)*, Vojno istorijski glasnik, Beograd, 2/1972.

⁵ Vid. Sergije Dimitrijević, *Strani kapital u privredi bivše Jugoslavije*, Beograd 1958, 199.

⁶ Jugoslovenske velike slabosti u naoružanju pokazale su se naročito u vreme međunarodne krize nastale u toku italijanske agresije na Etiopiju, kada je Jugoslavija dala saglasnost Engleskoj da će joj pružiti pomoć u slučaju italijanskog napada na Sredozemlju zbog primenjivanja ekonomskih sankcija. (Vid. Živko Avramovski, *Pitanje učešća Jugoslavije u vojnim sankcijama protiv Italije za vreme italijanske agresije na Etiopiju (1935 — 1936)*, Jugoslovenski istorijski časopis, Beograd 1) 1964, 24—25.

⁷ Nedostaci u ratnoj tehnici pokazali su se i za vreme velikih vojnih manevara na reci Kupi septembra 1937. godine, zbog čega je ovaj problem došao i na dnevni red Narodne skupštine. (Vid. *Stenografske beleške Narodne skupštine 1937 — 1938*, knj. III, 454, 728, 811.)

⁸ Ukupna vrednost ovog naoružanja iznosila je 13 miliona RM. (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Bonn, Wirtschaftspolitische Abteilung (Udaljem tekstu: PA, WPA), Geheim, Handel mit Krigsgerät (U daljem tekstu: HmKG), Allgemeines, Ed. 3, dopis Reichsgruppe Industrie Ministerstvu inostranih poslova, Vrhovnoj komandi Vermahta (u daljem tekstu: OKW) i Ministerstvu privrede, dostavlja izveštaj zajednice za izvoz naoružanja (Ausfuhrgemeinschaft für Krigsgerät — AGK) o nemačkom izvozu naoružanja u balkanske zemlje u toku 1936, 1937. i prve polovine 1938. godine, be. 1113g/G/38, Berlin, 18. VII 1938.

⁹ Slab prodor nemačke ratne industrije u Jugoslaviju do sredine 1938. godine bio je posledica postojanja ugovora između članica male antante za

Veći aranžmani za isporuku oružja iz Nemačke sklopljeni su posle minhenskog sporazuma i nemačke okupacije Čehoslovačke marta 1939. godine. U to vreme počela je veća politička borba između Nemačke i zapadnih sila za uticaj u balkanskim zemljama. Pri tome je izvoz naoružanja korišćen kao jako sredstvo za politički pritisak, a s nemačke strane i za obezbeđenje važnih strateških sirovina. U pogledu nabavke naoružanja, nemačke pozicije su posle okupacije Čehoslovačke naglo ojačale. Niko više nije mogao da ponudi Jugoslaviji isporuku protivtenkovskih i protivavionskih topova. Proizvodnja »Škode« i »Brna« bila je sada u nemačkim rukama. Engleska je bila u stanju da konkuriše Nemačkoj u isporuci aviona, ali je englesko Ministarstvo inostranih poslova tačno procenilo da je mnogo važnije za Jugoslaviju da dobije protivtenkovsku i protivavionsku artiljeriju, te da Nemačka zbog toga može da očuva prednost u odnosu na Englesku.⁹

Nemačka je obilato koristila svoje pozicije i ponudila Jugoslaviji zajam za isporuku aviona, artiljerije i drugog naoružanja. Posle dugih pregovora vođenih u Beogradu, Berlinu i Kelnu, 5. jula 1939. godine potpisan je tajni protokol o dodeljivanju nemačkog zajma, neutvrđenog iznosa.¹⁰ Na osnovu ovog okvirnog ugovora trebalo je da uslede jugoslovenske narudžbine aviona, artiljerije i drugog naoružanja. Nemačka se odrekla zahteva za isplatu u devizama, ali je zato tražila da se 50 procenata vrednosti isporučenog naoružanja isplaćuje dopunskim liferacijama sirovina iz već otkrivenih rudnih nalazišta u Jugoslaviji. Tu se pre svega mislilo na olovo i bakar. U nemački predlog teksta protokola bila je uneta klauzula da jugoslovenska vlada dozvoli nemačkim stručnjacima da vrše rudarska istraživanja u Jugoslaviji, a nemačkim firmama da štite pravo vlasništva nad rudnim nalazištima pod istim uslovima kao i jugoslovenske firme.¹¹ Ovaj zahtev nije bio prihvaćen. U konačnom tekstu protokola ostala je uopštena klauzula da će jugoslovenska vlada blagonaklono razmatrati zahteve nemačkih firmi za sticanje vlasništva nad rudnim nalazištima u Jugoslaviji, prema postojećim mogućnostima.¹²

Međutim, do realizacije poslova iz tajnog protokola od 5. jula 1939. uopšte nije došlo. Na to je uticala, s jedne strane, Hitlerova odluka od 11. jula da se nekim zemljama, među kojim je bila i

izjednačenje naoružanja radi lakšeg snabdevanja i popunjavanja u slučaju rata. Zbog toga je najveći deo naoružanja suvozemnih trupa vršen iz Čehoslovačke (Vid. Velimir Terzić, *Jugoslavija u aprilskom ratu 1941*, Titograd 1963, 295.)

⁹ Public Record Office, Foreign Office (u daljem tekstu: PRO, FO), 371, Izveštaj poslanika u Beogradu Kembela FO-u, br. 5, Beograd. 7. X 1939.

¹⁰ Tekst Protokola čuva se u Arhivu Jugoslavije (u daljem tekstu: AJ), Fond Ministarstva spoljne trgovine i finansija, Odeljenje zajmova i kredita, kut. br. 101. Vud i Akten zur deutschen auswärtigen Politik, Serie D, Vol. VI, dok. Nr. 586.

¹¹ AJ, Fond Ministarstva spoljne trgovine i finansija, Odeljenje zajmova i kredita, kut. 101, tekst nemačkog predloga tajnog protokola.

¹² Stav jugoslovenske vlade prema nemačkom predlogu zauzet je na osnovu predhodne analize ministra finansija Vojina Đurđića, koja je dostavljena ministru inostranih poslova pod Str. pov. br. 67/VI od 19. VI 1939.) AJ, kao u nap. 11)

Jugoslavija, ograniče isporuke naoružanja na manje važne vrste oružja,¹³ a s druge strane poseta kneza Pavla Londonu u drugoj polovini jula 1939, što je s nemačke strane ocenjeno kao približavanje Jugoslavije Engleskoj.¹⁴ Za sprovođenje protokola Nemačka je otvoreno tražila prethodna razjašnjenje jugoslovenske spoljno-političke orijentacije.¹⁵ Kad je doneta odluka da se napadne Poljska, Nemačka je htela da od samog početka uvuče i Italiju u rat pa je bila spremna da u tu svrhu žrtvuje Jugoslaviju. Hitler je pozvao Musolinija da iskoristi ovu priliku i likvidira Jugoslaviju. Međutim, Musolini se nije odazvao ovom pozivu pa je otpala kombinacija o razbijanju Jugoslavije.¹⁶ Umesto toga, ona je za Nemačku dobila veći značaj kao baza za snabdevanje važnim sirovinama. To je uticalo i na promenu stava o isporuci naoružanja, pogotovu što je Nemačka saznala da je i Italija ponudila Jugoslaviji avione i artiljeriju, i to onu koju je tražila od Nemačke, u zamenu za jugoslovensko olovo i bakar.¹⁷ To je uticalo na Hitlera da odobri isporuku protivavionskih topova Jugoslaviji. U toku avgusta isporučeno je pet lovačkih aviona »meseršmit 109« i tri školska aviona »meseršmit 108«.¹⁸

Obnavljanje isporuka naoružanja Jugoslaviji, pored političkih ciljeva, imalo je i cilj da se dobiju što veće količine važnih strateških sirovina neophodnih za snabdevanje nemačke ratne industrije, na prvom mestu olova i bakra. Do 1939. godine Nemačka je bila kupac jugoslovenskog olova, bakra i drugih metala, ali je veći deo svojih potreba zadovoljavala uvozom iz SAD, Rodezije, Čilea, Belgijskog Konga, Kanade i Engleske. Uoči napada na Poljsku morala je da računa da će mogućnosti za nabavljanje ovih metala iz prekookeanskih zemalja biti zatvorene pa je Jugoslaviji dato glavno mesto kao liferantu tih važnih sirovina. Pošto su se »Trepča« i »Bor« nalazili u rukama engleskog odnosno francuskog kapitala, Nemačka je tražila najpogodniji način da njihovu proizvodnju prisvoji.

Pogodna prilika za to ukazala se u vreme štrajka i obustavljanja proizvodnje u »Trepči« jula i avgusta 1939. godine. Odlučnost štrajkača da istraju u svojim zahtevima za poboljšanje materijalnog položaja uticalo je da kompanija još od početka istupi pretnjom da će pre zatvoriti rudnik nego prihvatiti zahtev štrajkača za povećanje nadnica, jer je cena olova i cinka na svetkom tržištu pala pa ne bi imala šta da izgubi od zatvaranja rudnika. Kompanija je svoju pretnju i sprovela, 15. avgusta rudnik je zatvoren.¹⁹ Ne-

¹³ Vid. Akten zur deutschen auswärtigen Politik, Serie D, Vol. VI, dok. br. 703.

¹⁴ Z. Avramovski, *Sukob interesa Velike Britanije i Nemačke na Balkanu uoči drugog svetskog rata*, Zbornik radova »Istorija XX veka«, sveska II, Beograd 1961, 132.

¹⁵ Isto, 134 — 136.

¹⁶ Vid. Tajni arhivi grofa Ciana, Zagreb 1952, 313, 316. i Živko Avramovski, *Sukob interesa Velike Britanije i Nemačke...*, 135.

¹⁷ PA, WPA, HmKG, Geheim, Jugoslavien, Bd. 1, beleška nemačkog generalnog konzula u Beogradu Franca Nojhauzena (FranzNeuhansen) od 17. X 1939.

¹⁸ Akten zur Deutschen auswärtigen Politik, Serie D, Vol. VII, dokument br. 102.

¹⁹ Đukić, kao u nap. 1.

mački generalni konzul u Beogradu Franc Nojhauzen smatrao je da zatvaranje »Trepče« ima ne samo ekonomski cilj — interes kompanije da tako izvrši pritisak na štrajkače, već i politički — obustavljanjem proizvodnje Engleska želi da onemogući liferovanje olova Nemačkoj.²⁰ S druge strane, obustavljanje proizvodnje i situacija koja je nastala zbog toga izgledala je Nojhauzenu kao povoljna prilika da Nemačka stavi ruku na celokupnu proizvodnju »Trepče«. Posle sporazuma s Geringom on je u tom smislu preduzeo korake kod jugoslovenske vlade. Sredinom avgusta razgovarao je s predsednikom vlade Dragišom Cvetkovićem i ministrom vojske i mornarice Nedićem i saopštio im je da ga je Gering ovlastio da im predloži aranžman da Nemačka isporuči Jugoslaviji neophodno oružje u zamenu za važne sirovine, na principu trampe — iz ruke u ruku. Pri tome je mislio prvenstveno na bakar i olovo. Pošto je rudnik bio zatvoren, Nojhauzen je izjavio spremnost Nemačke da stavi na raspolaganje potreban personal za obnavljanje proizvodnje i sugerisao Cvetkoviću da se proizvodnja obnovi pod državnom kontrolom, odnosno da jugoslovenska vlada postavi državnog komesara za upravu nad rudnikom.

Prema izveštaju koji je Nojhauzen posle ovih razgovora napisao, Cvetković je izjavio da je vlada u osnovi saglasna s principom trampe važnih strateških sirovina za nemačko oružje. Ministar vojske i mornarice je više govorio o hitnosti dobijanja protivavionskih i protivtenkovskih topova »Škodine« proizvodnje i 100 lovačkih aviona »meseršmit 109«. U pogledu razmene na principu »iz ruke u ruku« izneo je teškoće koje proizilaze iz činjenice da je »Trepča« vlasništvo engleske a »Bor« francuske kompanije. Nojhauzen je i kod njega insistirao na postavljanju jugoslovenskog vladinog komesara za kontrolu proizvodnje i podelu dobijenog metala. Pošto je bilo izvesno da treba očekivati protivakciju engleske i francuske vlade protiv uvođenja državne kontrole i raspolaganja proizvodnjom rudnika, Nojhauzen je sugerisao da ovaj potez jugoslovenska vlada treba da objasni time što je svoje zlatne rezerve u proleće 1939. godine deponovala kod engleske banke u Londonu i da zbog nedostatka deviza država mora da posegne za sirovinama koje imaju deviznu vrednost, a proizvode se na teritoriji Jugoslavije, bez obzira od strane koje kompanije, jer su ti metali neophodni za plaćanje narudžbine od najvećeg državnog interesa.²¹

Akcija za uspostavljanje državne kontrole nad »Trepčom«, a time rezervisanje čitave proizvodnje za Nemačku, išla je i preko nemačkog poslanika Fon Herena i otpravnika poslova u nemačkom poslanstvu Fajnea. Direktor Ekonomsko-političkog odeljenja Ministarstva inostranih poslova Nemačke pisao je 24. avgusta 1939. poslanstvu u Beogradu da na pogodan način, pozivajući se na širokogrudne nemačke isporuke naoružanja, ispita da li je jugoslo-

²⁰ PA, WPA, HmKG, Geheim, Jugoslavien, Bd. 1, beleška Franca Nojhauzena od 19. X 1939.

²¹ Isto.

venska vlada spremna da iskoristi situaciju u »Trepči« da uzme rudnik u svoje ruke putem postavljanja državnog komesara. I on je pisao: »Mi bismo bili spremni da u tom cilju stavimo na raspolaganje potreban personal i da preuzmemo celokupnu proizvodnju i da o tome odmah stupimo u pregovore.«²²

Otpравниk poslova razgovarao je o ovome sa Cincar-Markovićem 26. avgusta. U svom izveštaju Ministarstvu inostranih poslova pisao je da je Cincar Marković primio predlog s interesovanjem i obećao da će o tome govoriti s predsednikom vlade Cvetkovićem. Međutim, krajem avgusta kompanija je postigla sporazum sa štrajkačima i najavila ponovno otvaranje rudnika, što je i učinjeno 4. septembra. Zbog promenjene situacije Cincar Marković je izjavio nemačkom poslaniku Herenu da posle odluke kompanije da obnovi proizvodnju jugoslovenska vlada ne vidi nikakvu mogućnost za intervenisanje i uspostavljanje kontrole nad »Trepčom«.²³ Nemački poslanik Heren smatrao je da je odluka kompanije za obnavljanje proizvodnje usledila kako bi se sprečio nemački pokušaj za uspostavljanje kontrole i preuzimanje celokupne proizvodnje rudnika.

Kad se znaju finansijske teškoće, s jedne strane, i želja jugoslovenske vlade za što hitnije dobijanje naoružanja, s druge, kao i to da se ovo naoružanje moglo dobiti od Nemačke samo u zamenu za olovo, bakar i druge važne sirovine, onda je izvesno da je i jugoslovenska vlada bila jako zainteresovana za obnavljanje proizvodnje u »Trepči«. To je bilo dobro poznato i Engelskoj. Engleski poslanik u Beogradu Ronald Kampbel ocenio je stanje jugoslovenskog naoružanja kao očajno i naglasio spremnost jugoslovenske vlade da radi dobijanja oružja posegne za mineralnim bogatstvima zemlje, čak i protivpravno, bez obzira na to ko je njihov proizvođač.²⁴ Zato smatramo da je sasvim verovatno mišljenje nemačkog poslanika da su na sporazum kompanije sa štrajkačima i na obnavljanje proizvodnje uticali i vojno-politički momenti. Bilo je sasvim sigurno da u uslovima poljske krize koja je veoma brzo preasla u rat u koji je ušla i Engleska, Nemačka neće imati nikakvih obzira pa će vršiti jak pritisak na jugoslovensku vladu da preuzme kontrolu nad »Trepčom« i da uz učešće nemačkih stručnjaka pokrene proizvodnju olova, toliko važnog za nemačku ratnu privredu. To bi značilo potpunu eksploataciju rudnika od strane Nemačke i jačanje njenog ratnog potencijala. Zato kad je reč o obnavljanju proizvodnje 4. septembra 1939, odnosno o prekidu velikog štrajka, ne treba izgubiti iz vida i ove momente koji su, neosporno, uticali da kompanija bude popustljivija prema zahtevima štrajkača.

²² Akten zur deutschen auswärtigen Politik, D, VI, dok. br. 241.

²³ Isto, D, VII, 318.

²⁴ PRO, FO, 371, Jugoslavia, fasc. 23888, Izveštaj engleskog poslanika u Beogradu Kembela FO—U, br. 232, Beograd 16. X 1939.

Dr Živko Avramovski

LES TENTATIVES DE L'ALLEMAGNE POUR IMPOSER SON CONTROLE
DANS LA MINE DE »TREPČA« PENDANT LA GRANDE GRÈVE
DES MINEURS

R é s u m é

Dans le présent travail on traite des tentatives de l'Allemagne qui, ayant pour but de profiter de la Grande grève des mineurs de »Trepča« (en septembre 1939), s'efforça d'imposer son contrôle sur »Trepča« et ses produits minéraux, si importants pour l'industrie militaire allemande.

Au seuil de la Deuxième guerre mondiale, l'Allemagne exerça une grande pression sur le Gouvernement yougoslave de manière à pouvoir s'emparer du contrôle sur »Trepča« et de stimuler, par l'intermédiaire des experts allemands, la production du plomb, si important pour l'industrie militaire allemande.

Ainsi, quand il est question du renouvellement de la production du 4 septembre 1939, respectivement de la cessation de la grande grève, ne faut-il pas perdre de vue que ce moment influença, de manière indirecte, une plus grande tolérance de la compagnie envers les revendications des grévistes.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHILOSOPHY DEPARTMENT

PHILOSOPHY 101

LECTURE NOTES

BY [Name]

DATE

TOPIC

1. Introduction

2. The Philosophy of Language

3. The Philosophy of Mind

4. The Philosophy of Action

5. The Philosophy of Law

6. The Philosophy of Politics

7. The Philosophy of Economics

8. The Philosophy of Education

9. The Philosophy of Art

10. The Philosophy of Religion

11. The Philosophy of Science

12. The Philosophy of Mathematics